

Adatok Nagykarácsony helytörténetéhez

Nagykarácsony uradalmi központból kialakult szabályos alaprajzú falu a Sárbogárdi-rög DK-i térségében. Róbert-völgy bal partján települt 130 m tengerszint feletti magasságban. Területe völgyekkel sűrűn behálózott, magasra kiemelt (150—170 m a tengerszint felett) löszplatóra terjed ki. Központi belterületén kívül, külterületi lakott helyei jelentősek.

A község határának geomorfológiai arculatát döntő módon a löszfelhalmozódás — és lepusztulás formái szabják meg. A jégkorszakban a lösz itt egyenlőtlenül letarolt, vetődésekkel és eróziós völgyelésekkel felárkolt, nyugtalan, hullámos térszínre települt és jelentékeny vastagságban (10—30 m) halmozódott fel. A felhalmozódás eredményeként DK-i irányban gyengén lejtősödő löszplató alakult ki, melynek felszínét speciális lepusztulásformái tagolják. ÉNY—DK-i irányú, zezugos futású lösz völgyek, ovális alakú hosszanti tengelyű löszdolinák és lefolyástalan lapos vakvölgyek hálózják be a felszínt, és adnak élénk jelleget a lösztájnak.

Mérsékelt meleg, mérsékelt száraz, enyhe telű éghajlatának legjellemzőbb vonása a derült időjárás (felhőzet évi átlaga 50%), a bőséges napsütés (évi összege 2000 óra felett), a magas nyári hőmérséklet (július középhőmérséklete 21,1 °C) és a szűkös csapadék (550—560 mm). A mérsékelt csapadék és az intenzív párolgás miatt az átlagos évi vízhiány jelentős, meghaladja a 100 mm-t, ami arra utal, hogy a község területe vízben nem bővelkedik. Talaj- és rétegvízben kimondottan szegény terület, s a löszplató sűrű völgyhálózatát is csak időszakos vízfolyások jellemzik. Mesterséges állóvizei (1,6 ha), nem jelentősek. Mezőgazdasági területeit kitűnő termelési adottságú szántók jellemzik. Fő talajtípusa a mélyen elhumuszosodott típusos mészlepedékes csernozjom.

1952-ben Nagykarácsonyszállást és Kiskarácsonyszállást Alap község bizonyos határrészeivel együtt, Nagykarácsony néven községgé alakították. A Karachonzállás (olvasd: Karácsonyszállás) helységnév 1537 óta mutatható ki. Az összetétel előtagja a személynévként használt magyar karácsony ünnepnév. A középkorban szokás volt, hogy a nagy ünnepen született gyermek a Karácsony, Húsvét vagy Pünkösöd nevet kapja. A Karácsonyszállás utótagjaként szereplő szállás főnévnek „település, lakóhely” az értelme.

A falu nevének előfordulásai: 1551-ben és 1559-ben Karachon Zallas, illetve Karachon Zalas, Falu Karácson Szállás; 1685-ben Czaracsan Szálás, 1689-ben Karácson Szálás; 1700-ban Karácsony; 1783-ban Koratsony Szállás puszta.

Nagykarácsony községgé szervezéséig (1951—1952) külterületi lakott hely volt, és 1944-ig Fejér megye egyik legnagyobb egyházi uradalmának, a zirci apátság előszállási birtokának tartozéka.

A 11. századi magyar település nyomait fedezték fel a régészek Nagykarácsony-Szőlőhegyen, majd a megyebeli Hantos-Szék kiváltságos kun szállásterületnek egyik táborhelye volt. Első okleveles adata 1419-ből származik, amikor Karácsony Miklós szállás mellett más táborhelyek is voltak: közülük az egyiket, Mihályegyháznak nevezték, amely a török uralom első évtizedeiben pusztult el.

Azt vélhetnénk, hogy a Hantos-széki kun szállásterület megszűntét a török pusztítása okozta. A tények azonban mást bizonyítanak. A magyar uralkodó osztály a korábbi századokban kísérletet tett a szabad kunoknak a magyarságba történő beolvasztására. Ehhez mindenekeelőtt a kun kiváltságok és a nomád életmód megszűntetését kellett elérni. A kun kiváltságok fokozatos nyírbalása, és ezzel párhuzamosan a szabad népelemek földesúri fennhatóság alá vetése, jelezte a Hatos-széki kun kiváltságos terület megszűntét. A 16. század eleji anarchia és az ellenkirályok küzdelmei során véglegesen szétzúzták a kunok szállásterületét. 1536-ban Karácsonyszállás a többi kun táborhelyekkel együtt a pécsi püspök és testvérei tulajdonába került.

(Az 1526 utáni években — amikor a kunok dunántúli kiváltságos területét felszámolta a központi kormányzat — Karácsonyszállás több kun szállással együtt Tolna vármegye fennhatósága alá került, míg Venyimszállás és a kiváltságos terület északi szállásai Fejér vármegye kebelében maradtak.)

A pécsi püspök a Sulyok család tagja volt, aki testvéreivel, — Sulyok Balázssal, Sulyok Györggyel együtt — az enyingi Török Bálint mostohatestvére volt. A két király küzdelmében a Török és a Sulyok családok egyaránt részt vettek, hadaikkal felvonultak az ellenkirály elleni küzdelmekhez. Eközben azonban a kun csapatok felőrldtek. Közben a politikai szerencse elfordult a kunok földesuraitól, hamarosan egyházi kézbe került a kun kiváltságos terület egy része. Karácsonyszállás,

Előszállás a fehérvári préposté lett, és ezen az alapon került a hatalmas uradalom a 17. század közepén újra egyházi (cisztercita szerzetesrendi) tulajdonba.

A török 1543-ban Székesfehérvár elfoglalása után megszervezte Kelet-Dunántúlon a maga hatalmát. Ennek keretében török katonák kapták meg a falvakat, akik új földesurakként viselkedtek. Ugyanakkor a magyar kézen lévő Palotavár tisztjei is igényt tartottak a Duna-Sárvíz között lévő, egykor Fejér vármegyei falvak adójára. 1551. április 3-án kamarai összeírás készült azokról a falvakról, melyeket palotai katonák bírnak. A katonák — akárcsak a törökök is — zsold helyett kapták a hódoltságbeli falvak adóját, s így ezek a lakosok a magyar katonáknak és a töröknek is egyaránt adóztak. Ezt nevezzük kétfelé adózásnak, amely a hódoltságban élő népeket sújtotta.

A kamara tulajdonképpen csak tudomásul vette, hogy a palotai katonák maguknak meghódoltatták ezeket a falvakat, jövedelmeiket beszédtek. A palotaiak a falvakban állandó megbízottat tartottak, akiknek ellátásáról a lakosoknak kellett gondoskodni. A palotaiak ugyanakkor megígérték, hogy a falvakat megvédelmézik a haramiáktól, azok támadásától. A haramiák alatt nem mindig a török csapatokat értették, hanem azokat a két birodalom határterületein szinte állandóan csapatostól kóborlókat, akiket a török — de a Habsburg császár — szolgálatából elbocsájtottak, és megélhetésüket csak a falvak kirablásával tudták biztosítani. A török katonák, — akik egyben földesurak ezeken a területeken — szintén ellenséges viszonyban álltak a haramiákkal, és a maguk részéről a kisebbik rossz változatát voltak kénytelenek elfogadni, mégpedig a palotaiak hódításait. Így lényegében két reguláris erő igyekezett a haramiákat távol tartani a falvaktól. Ugyanakkor a magyar végváriak, de a törökök is, természetes ellenségnek tekintették egymást.

Karácsonyszálláson a magyar földesúri jogokat Mezőnyánszky János gyakorolta, aki még Venyimet és Előszállást is magáénak vallotta. 1559. május 12-én Bécsben kelt elhatározásáról Miksa, a csehek királya és Ausztria főhercege, I. Ferdinánd császár nevében utasította az egyik kormányzókat, hogy Mezőnyánszky Jánosnak és Thury Györgynek ezeket a falvakat adományozzák oda, és az adományozásról szóló oklevelet számukra állítsák ki. Ebből az utasításból is tudjuk, hogy Venyimet Fejérvármegyébe, Karácsonyszállást és Előszállást pedig Tolna vármegyébe osztották be, mintegy 3 évtizeddel ezelőtt. Miksa úgy rendelkezett, hogy e három falu jövedelmét Palota fenntartására kell fordítani.

Karácsonyszállásban 1559-ben 44 házat tüntetett fel a török összeíró, 1581-ben pedig 55-t. 1581-ben szerepel az összeírásban az elpusztult Mihály egy háza településnév is. Visszatérve az 1559. évre, megemlítjük: Karácsonyszállás Rusztem pasáé volt, aki ekkor budai beglerbég. A falu határa igen nagy kiterjedésű, és az elpusztult szomszédos falvak határaiban is karácsonyszállásiakat találunk. Karácsonyszállás határában lévőknek tüntetik fel a sárosdi, hídörségi, cserecsúti, szentalberti pusztákat is, melyek után adót a karácsonyszállási jobbágyság fizetett Budára. Ezek után olyan adataink vannak, hogy Karácsonyszálláson már csak Thury György kapitány a birtokos, aki viszont 1564-ben zálogba adta a falut Venyimmel, Előszállással együtt.

1566-ban Karácsonyszállás török kincstári birtok, ahol jelentős gabonatermesztés és juhtenyésztés folyt. Ezek után kellett ugyanis a töröknek az adót megfizetniük a jobbágyoknak. 1575-ben Miksa császár a karácsonyszállási birtokot, a szomszédos Előszállással együtt a Thury családnak adományozta. Az előző, azaz 1551. évi adományozás az éves haszonvételekre vonatkozott és nem a birtokok tulajdonjogára. Most a birtokbaiktatás is megtörtént, melyet a kapornaki konvent végzett el 1575. július 1-jéig. 1580-ból vannak újabb adatok Karácsonyszállásból: ekkor magyar családok éltek ott: Csorba Lőrinc, Fekete Mihály, Kálmán Albert, Kocka Gellért, Vitálos Bálint, Nagy Mihály. A lakosság körében népszerű foglalkozási ág volt a juhtartás: egyik-másik gazdának 150—200 db juhnyája is volt Karácsonyszálláson.

A 16—17. század fordulóján lezajlott háborús években a falu elpusztult. Ehhez nagyban hozzájárultak a végvidéki török—magyar portyák, amelyek tetemes sarccal terhelték meg a védtelen lakosságot, de a 15 éves háború alatti szenvedéseket már elviselni nem tudták. A jobbágyok elmenekültek a faluból. A virágzó település pusztává lett. Fejér megye déli vidékein a pusztásodás igen nagymérvű ebben az időszakban, amelyet a földesurak erőszakos magatartása és a katonai portyák egyaránt előidéztek. A karácsonyszállásiak mégsem a törökre, hanem a magyar földesurakra panaszkodtak. „...sok nyomorúságot, szokatlan dolgokat szenvedtenek... dézsmát mindenekből vett rajtok, disznóból, káposztából... mézből, még a malacért is öreg disznót vett.”

A földesúri kizsákmányolás ellen a jobbágyok a királynál panaszt tettek. Elmondták, hogyha terheik fennmaradnak, kénytelenek lesznek a falut otthagyni. A háborús idők miatt azonban a király nem tudta a Thury családot megfélemezni, bár ellenük a

vizsgálatot elrendelte, de a jobbágyok panaszának érvényt szerezni a háborús idők miatt sem volt lehetséges. Karácsonyszállást magyar jobbágyok ebben a században már nem szállták meg. Karácsonyszállással egyidőben pusztultak el a környék többi népes falvai is. Az 1617-es palotai urbárium Karácsonyszállásról már nem is tud, Venyimet pedig olyan elpusztult helynek jelöli meg, ahonnan a földesúr jövedelmet nem várhat. Az 1627. évi összeírás már pusztahelynek minősíti, de ugyanebben az esztendőben keltezett török összeírás, miután a helységnek jövedelme nem volt, meg sem említette.

Karácsonyszállást a Balkánról érkező délszláv népcsoportok szállták meg. Ezek a Duna mellékét, majd Fejér megyét egész Székesfehérvárig benépesítették. A rácok beszivárgása Szinán pasa hadjáratai után (1693 után) kezdődött, akik a következő évtizedekben egyre tömegesebben jelentek meg az egykori virágzó falvakban. Karácsonyszállás újra benépesült Előszállással és Venyimmel együtt. Ekkor mindhárom faluban rác telepések élnek, akik a magyar földesúrnak, ebben az esetben a Thury családnak a legelő és a szántóföldek bérlete fejében évi bért fizettek.

1630-ban e három falu lakóinak lelki gondozását Földvárról, a Szent Ilona apátságból látták el. Az apátság a maga birtokai közé sorolta Karácsonyszálláson túl még Előszállást, Pázmánt, Kunfalut, Révfalut, Akólast és Kéért, de a Thury család is magáénak tartotta ezeket a falvakat. Ugyanakkor a rácok később nem voltak hajlandók a magyar földesúrnak (a Thury családot) elismerni, és adót sem fizettek neki. A balkáni eredetű lakosság és a Dalmáciából Földvára érkezett papok között azonban az egyetértés nagy volt, így a Thury család birtokjogai kezdtek elveszni, hiszen Palotavár török kézre kerülésével már nem is volt mód arra, hogy az itteni lakosságot akár fegyverrel is kényszeríthessék a magyar földesúri jogok elismertetésére.

A karácsonyszállási rácok számbelileg gyarapodtak. A 17. század negyvenes éveiben 80 házban éltek délszlávok Karácsonyszállás faluban, akik a „keresztény földesúrnak” mégis kénytelenek voltak adózni: 1630-ban évente egy összegben 100 forintot fizettek.

1659-ben az előszállási uradalom a cisztercita apátság kezébe került. 1660-ban a cisztercita apát a Thury örökösöktől 8 ezer forintért visszaváltotta a birtokokat, köztük

a három „virágzó rác falut” is: Venyimet, Karácsonyszállást, Előszállást. 1656-ban a Veszprém vármegyei törvényszéken, melyet Pápán tartottak a megyei rendek, felszólalt Bottka Zsigmond, aki a maga birtokainak nyilvánította az egykori Fejér vármegyében lévő Bárándot, Sárosdot, Szolgaegyházát, Jakabfalvát, és ezeknek a pusztáknak a használatától eltiltotta a szomszédos falvak és puszták népét, külön megemlítette Seregélyes lakóit és Karácsonyszállás jobbágyait, akik szántóföldjeit, legelőit, erdőit, vizeit jogtalanul birtokba vették; azaz földjeit felszántották, ott gabonát termelnek, a legelőkön saját állataikat tartják, erdeiben a fákat kivágják, a mocsarakban nádat, sást szednek, s halásznak a folyókban.

1685-ben egy német nyelvű összeírásból arról értesülünk, hogy Karácsonyszállás az előszállási birtok részét képezi, de földesura ismeretlen. Lakói nincsenek, ugyanis a rácok a törökellenes küzdelmek során a török pártján álltak, őket fegyveresen is támogatták. Ez volt az oka annak, hogy a rácok a dunántúli falvakat már a 17. század nyolcvanas éveinek elején kiűrtették és a déli vidékekre menekültek. Az összeírás szerint a pusztán 60 ház lakatlan, akik a töröknek adóztak: a török földesúr minden jobbágyháztól 1 forintot, kisházasoktól pedig 50 dénárt szedett, ugyanakkor a török császárnak is adóztak, mégpedig évi 25 forintot fizettek neki. A török földesúr tizedet is kapott a lakosságtól, a magyar földesúr pedig esztendőnként 100 forintot. Feljegyezték, hogy a karácsonyszállási jobbágyoknak elegendő szántóföldjük, rétjük volt, továbbá szőlőket műveltek, a nagykiterjedésű legelőkön állatokat tartottak, erdejük azonban nem volt.

A 17—18. század fordulóján a legelőbérlet-gazdálkodás volt a legkifizetődőbb a földesúrnak, amellyel ezt a nagykiterjedésű birtoktestet hasznosíthatta. A bő füvet termő határrészeket egyrészt a rácok, másrészt pedig a vándormozgalom során odatelepedett jobbágyok bérelték. Szívesen legeltették ott az állataikat a tőzsérek is, akik egész legelőterületeket béreltek ki a rendtől. A bérletet évi összegben fizették, és a távol élő földesurak semmiféle nyomást nem tudtak rájuk gyakorolni. A rend elég szegény ezekben az évtizedekben, a pusztákat még be sem telepíti, holott a földművelés kiterjesztése némi jövedelmi emelkedést hozhatott volna.

Ezekben az évtizedekben Zirc romokban állott, s ez is mutatja, hogy az előszállási uradalom kiépítése nem lehetett elsődleges feladata a cisztercita rendnek, A karácsonyszállási lakosok és bérlők ekkor igen jó anyagi körülmények között éltek. A legelőbérleten bőséges jövedelmet szereztek.

A kamara emberei 1700 körül bejárták a vidéket. Karácsonyszállásról megállapították, hogy a pusztulás előtt 28 egész- és 14 féltelek volt határában. 1702-ben, a most már pusztaként kezelt birtok után, a cisztercita apátság kifizette a fegyverválsági adót, amely minden dica után 1 forintot tett ki. Így Karácsonyszállás fegyverválsági adójának összege 100 forint és 10 dénár volt, illetve az ötös kamattal együtt ez az összeg 105 forintra változott. A fegyverválsági adó 30 forintra meghaladta az előszállásit, ami egymaga is jelzi, hogy Karácsonyszállás gazdagabb falu volt.

A falu tervezett betelepítése nem történt meg. Karácsonyszállást — éppúgy, mint az Előszálláshoz tartozó többi birtokot — bérletbe adta a cisztercita rend. (1700 után ugyanis az előszállási birtokok ügyében a henrichai [Sziléziában] cisztercita apátság rendelkezett, mert a zirci apát az uradalmat eladta. Az uradalom 1814-ig volt a henrichai apátság tulajdonában.)

Első bérlők között találjuk Fördös Istvánt, aki majorját Karácsonyszállás határában építette fel. A Fördös-major helyén korábban egy rác paraszt földből készített kunyhói és gazdasági épületei voltak. A rác paraszt állítólag Sismádon lakott. Bérleti szerződés rögzítette a ciszterci rend és Fördös István közötti viszonyt. Ebben olvasható, hogy a Fördös-major 8 év múltán uradalmi tulajdonba kerül. Amikor a ciszterci rendi perjel, Niklas Antal Magyarországra látogatott (1723 őszén), rövid időre uradalmát is megtekintette. Ekkor még semmiféle lakóépület nem állt az uradalomban. Így történt, hogy Niklas Antalt a Fördös-major lakóházában szállásolták el.

A falu bérlői a 18. század első évtizedeiben alig ismerték fel a szomszéd községeket elválasztó határvökvet és tilalomfákat. Elmosódtak vagy eltömődtek Venyim, Hantos, Karácsonyszállás, Perkáta közötti határvökvök, az egykori kitaposott csapások, marhajárások. A kiterjedt füves pusztákon gyakran idegen ménesek, marhacsordák fordultak meg. Egy későbbi visszaemlékezés szerint „leginkább a kuruc világ és a régebbi pestis után a legeltetés nem tilalmaztatott... még Sármellékről is eljárt ide a gulya.” Fördösre úgy emlékeztek a falusiak, mint akinek ménese a település határától a Dunáig is eljárt. Egy határper alkalmával perkátai rác telepések emlékeztek vissza a török uralom utolsó évtizedére, amikor ugyancsak nem sikerült a falusiaknak az egyes községekhez tartozó határrészeket megkülönböztetni. Jován Militics vallotta, hogy gyerek korában „juhokat őrizvén, egy

lovas török hozzája ment, korbácsával megveregette, azt mondván neki, el ne felejtseed meddig vagyon Venyim és Hantos között lévő határ... a perkátai erdőre járó fahordó útig, mely az alszélyről karácsonyszállási, nyári napkeletről venyimi, főlshélyről pedig kishaniosi pusztákat különbözteti".

1701-ben a karácsonyszállásiak tanúvallomásokkal igyekeztek bebizonyítani, hogy Sismánd nevű major, pusztá vagy falu sohasem volt, s ez a határrész mindig Karácsonyszálláshoz tartozott. A megkérdezett tanúk emberemlékezete óta tudtak bizonyítani, és azt vallották, hogy a sismándi részen mindig is a karácsonyszállásiak szántottak, vetettek, kaszáltak és erről a határrészről éppúgy, mint Karácsonyszállás más határrészéről a tarkabarátok adminisztrátorának árendáltak. Elmondották, hogy a karácsonyszállási lakosoké volt a sismándi részen a terület az első árokig. Itt göböl- és marhacsordák jártak. Másrészén pedig kaszáltak, egyrészt felszántották. Ezt baglapénzben bírták, és dézsmát is fizettek utána. A bérlők szárnyékokat, kutakat, itatás céljaira tavakat létesítettek. Később, amikor Szekeres István bérelte a sismándi határt a hantosi második árokig, a karácsonyszállásiakat birtoklásukban nem háborgatta.

Karácsonyszálláson alig van állandó lakosság a 18. század első évtizedeiben. Az 1715. és 1720. évi országos összeírások fel sem tüntetik. E század közepén is bérlőket találunk ott. 1774-ben például csak 4 zsellércsalád lakik a pusztán, és a határrészt a Tolna megyei nagydorogi lakosok bérlik, akik évente a rendnek 500 forintot fizetnek. A II. József-kori népességösszeírás már több lakost tüntet fel. Eszerint Karácsonyszálláson 1785-ben 16 ház állott, amelyekben 37 család élt. A pusztai lakosság létszáma pedig 159 fő volt. A pusztán egy vendégfogadó, egy udvarház is állt ekkor.

A 19. század elején már nagykiterjedésű szőlőművelés volt Karácsonyszállás határában. Az 1828-as országos összeírás szerint 105 személy bérelt az uradalomtól 177 mérő nagyságú földet szőlőművelés céljára. Ezek között csak három volt karácsonyszállási lakos, a többiek zömében a Tolna megyei Dorogról vagy a környező falvakból, pusztákról: Szentmiklósról, Bogárdról, Tinódról, Szentágotáról, Töbörzsökről és Bölcskéről jártak át szőlőt művelni. 1828-ban 16 házban 37 család élt. A lakosság száma 159 fő.

Az uradalom a szőlőföldek bérbeadásával munkaerőt is nyert, amelyet ekkor már a házi kezelésbe vett földek művelésénél használt fel. Ugyanis az egész uradalom a XIX. század első évtizedeiben került házi kezelésbe. Eddig a zömmel állattenyésztésre berendezkedett karácsonyszállási kerületben is a szántóföldek növelése vált fontossá. 1814-ben már 530 kat. hold volt a szántó föld. A kerületben 17 konvenció cseléd dolgozott, a vonóállatok száma pedig 64 volt. Ugyancsak ebben az évben került sor további cselédházak, putrik építésére is, és ez mutatja azt, hogy a következő esztendőben további cseléd fogadásokra készültek. Nem volt jelentéktelen már a gabonatermelés sem: 1313 őszén 705 pozsonyi mérő tiszta búzát és mintegy 10 mérő majlandi rozst vetettek el a kerületben. Ehhez még hozzá kell számítani 54 pozsonyi mérő kétszeres vetést is, amelyet a kerületben szolgáló cselédségnek vetettek, és amelyet a következő év tavaszán egyenlő mértékben osztottak ki számukra. 1813 őszén összesen 400 kat. holdat vetettek be őszi gabonával. A következő év tavaszán éppen ezért kevés növény vetésére volt lehetőség, mintegy másfél pozsonyi mérő tengerit, kettő pozsonyi mérő kölest, 11 mérő árpát vetettek, és kevés területen terveztek krumpliültetést is. A kerületben harmados földeket juttattak a környék lakóinak, akik a földek használata után dézsmát fizettek. Ugyancsak dézsma járt a karácsonyszállási szőlőhegy után is. 1813 novemberében 113 akó 57 icce dézsmabort szedtek be az uradalom alkalmazottai. Meg kell jegyezni azonban, hogy nemcsak bordézsma járt a szőlők után, hanem egyéb szolgáltatásokat is kivetettek a szőlők használóira. 1814 júliusában utasították a hegybíró, hogy egy füleskosár meggyet vigyen be az előszállási kastélyba.

A gabonatermelés növekedését jól mutatják a következő számok: 1813 őszén 1382 pozsonyi mérő búzát vittek a kerület magtárából egy dunai hajóra, 1814-ben pedig már 1600 pozsonyi mérő jutott eladásra. Ebben az évben — a hajó megrakása idején — még nem végeztek a gabona nyomtatásával. Ezt a munkafajtát minden évben késedelmesen tudták csak elvégezni. Pl. az 1813-ban aratott gabonát még 1814 februárjában is nyomtatták.

Az intenzív gazdálkodás csak a 19. század közepére alakult ki a kerületben is, amely után rohamos fejlődés indult meg.

Újabb gazdasági egységeket alakítanak ki, amelyeket újabb majorok köré szerveznek. Így keletkezett Kiskarácsonyszállás, ahol 1838-ban 50 fős lakosság élt.

A fejlesztésre Keller Kelemen jószágkormányzó idején került sor, aki Bernátkút (1834), Ménesmajor (1842), Kelemenhalom (1835), Györgyszállás (1830) építését végeztette el, de további épületeket emeltek a már meglévő majorokban, így Herczegfalván, Karácsonyszálláson, MélyViúton, Kokasdon.

Keller Kelemen az előszállási uradalmat 14 gazdasági kerületre osztotta fel. A majorok építését az uradalom a későbbiekben is folytatta: Antalmajort Herczegfalva határában 1864 körül létesítették; Róbertvölgy 1850-ben épült.

A 19. század közepén az uradalomra állami terhek nehezedtek, ezért egyes kerületeket az apátság bérbe adott. 1848-ban Nagy- és Kiskarácsonyszállás, Györgyszállás évi 15 ezer forint bér fejében került bérlők kezébe.

1850-ben Karácsonyszállás pusztán 81 ház volt, melyben 254 lakó élt. A lakók nemzetiségükre nézve valamennyien magyarok. 1870 után a nagykarácsonyi kerület 2664 kat. hold 314 n.-öl művelhető területből állott. A művelési ágak közül a szántóterületből volt a legtöbb. (1864 kat. hold 1314 n.-öl), ezután következik az 538 kat. hold 1183 n.-öl területű legelő, amely bőven elég volt az állattenyésztést űző kerületben. A rét mindössze 142 kat. hold volt, amely elég gyenge minőségű fűtermést adott. A rétnak egy része tele vényes homoktalaj, amelyen csak kivételes esetben volt sarjú termés. A rét fűállománya egyébként elég egyoldalú volt, és nélkülözte a legértékesebb alfűveket. Nem volt elsőrendű a legelőterület sem, mivel ez hajdan kun táborhely volt. Felszíne egyenetlen, hullámos, amelyet árkok és egykorú védművek csak tovább tagoltak. Ezek egyengetésére az uradalomban a század végéig nem került sor. Volt a legelőnek olyan 50 hold terjedelmű része is, amelynek igen gyenge a fűtermése. (Ezt 1880 után befásították.) Meg kell jegyezni, hogy ez a fűhozamban észrevehető javulást eredményezett, amelyet néhány év elmúltával már fel tudtak mérni. A legelőnek egy 20 holdas szakasza teljesen vizenyős volt, ezért itt csak a sertésnyáját legeltette az uradalom. Egyébként a legelőterületen összefüggően gyepszőnyeg 490 holdon volt.

Erdeje mindössze 46 holdon terült el, de ez nem összefüggő területű, hanem több darabból tevődött össze. Ide tartoztak többek között a bogárdi völgyzilfás csenderesei is, de ezek természetes úton keletkeztek. Az uradalom vezetősége feltételezte, hogy egykor az egész legelőterületet, sőt a szántóföldek nagy részét is hasonlóan szilfák borították. A nagykarácsonyszállási kerületben még 12 hold 681 n.-

öl kert, 10 hold 1335 n.-öl nádas, és 48 hold 1575 n.-öl nagyságú adó alá nem eső terület volt.

A század végén már a szántóföldi termelés vált uralkodóvá a kerületben is. Egyre több televénydús, fekete homoktalajt fogtak művelés alá a század közepétől kezdve. E művelési ág számára igen sok előnyt biztosítottak a jó fekvésű szántóföldek. Részben sík, részben szelíden hullámzó fekvésű földek művelése könnyű volt, és korántsem jelentett annyi erőfeszítést, mint az uradalom egyes kerületeiben fekvő szántóterületek. Általános vélemény volt az uradalomban, hogy a nagykarácsonyszállási földek nemcsak kitűnő termőerejűek, hanem könnyen művelhetők, viszonylag kevesebb munkaerőt igényelnek, mint hasonló nagyságú szántóföldek.

A termőréteg mélysége 40—50 cm között váltakozik, kedvezőek a nedvességi viszonyok is. A szántóföldi művelést az uradalmakban szokásossá vált vetésfordákban (nyomás) végezték. Az egyes számú váltóforda 000 kat. holdból állott, amelyet 10 részre osztottak (60—60 holdas táblákra). Ezekben a 60 holdas táblákban árpát, tengerit, rozst, zabosbükkönyt, repcét termeltek, de két táblában, tehát 120 holdon búzát vetettek, és ugyancsak két táblát ugarföldnek hagytak meg. A második vetésforda ugyancsak 600 holdból állott. Itt már két táblában kapásnövényt, 1.80 holdon pedig takarmányt is termeltek, és évente csak egy táblát hagytak meg ugarnak. A harmas vetésforda 375 hold volt. Az egyes nyomások 93—93 holdból állottak, ahol búzát, zabot és árpát természetek, míg a negyedik nyomást ugaron hagyták. Ennek a vetésfordának negyedik nyomása a 150 kat. hold volt, amelyet 1875 utáni években alakítottak ki legelőből. Ennek a nyomásnak a felszíne is elég egyenetlen, mivel ez is kun táborhely volt.

A talajt szabályellenes kiemelkedések, mély repedések törik meg. Az uradalom a talaj egyenetlenségeit meg akarta szüntetni, ezért több éven át végeztetett ott talajmunkákat, de azt nem sikerült neki egyenletessé tenni. Már a múlt század végén abban bízott az uradalom vezetősége, hogy az eke járása néhány évtized alatt majd megszünteti a talaj egyenetlenségeket. Egyébként ez a nyomás még a századforduló körüli években is tartotta az őserőt. A feltört gyept javítani alig kellett, de nagy hátránya volt az, hogy gyorsan gzosodott, és a buja tenyészetű föld elég sok munkaerőt emésztett fel. Az uradalom a nyomás mélyebb fekvésű részeit csatornáztatta, és legszívesebben zöldtakarmányt és répát vetett oda. Az említett

vetésfordákon kívül volt még a kerületben egy 75 holdas takarmányos kert is, amelyet öt egyenlő nagyságú részre osztottak. Ezekben évente váltogatva különböző zöldsztakarmány-féléket vetettek.

A nagykarácsonyszállási kerületben az állattenyésztésre nem helyeztek különösebben nagyobb súlyt. Kivételt képezett azonban a juhtenyésztés. 1884—1885 telén Nagykarácsonyszálláson 3500, Kiskarácsonyszálláson pedig 2000 darab birkát teleltettek. Ugyanebben az évben hízómarha 24, sertés 300, a gulyamarha pedig 60 db két-hároméves tinókból állott. Ugyancsak téli tartásra Előszállásról a növendékállatokat Karácsonyszállásra hajtották.

A kerületben alkalmazott igaerőt az uradalmi gulyából vagy ménesből szerezték be. A vontatást zömében ökrösfogatok végezték. (82 darab ökör kettős, négyes, hatos fogatokba osztva), míg a lovak közül tizennégyet alkalmaztak vontatásra, amelyek közül kettő a kerületi tiszt számára volt fenntartva a többi négyet hármass fogatba osztva, mezei munkákra és egyéb úti fuvarmunkákra alkalmazták. Az igáslovakhoz 5 kocsi, az ökrökhöz pedig 22 nehéz szekér tartozott.

A kerületben a fő mezőgazdasági munkákat konvencióos cselédek végezték: 20 szekeresbéres, 5 kocsis, 20 ostorosbéres, 6 gyalogbéres és 4 felügyelő cseléd volt évente a konvencióos állományban.

Évbéreseket, tehát konvencióosok voltak a pásztorok is: 1 juhászszámadó, 9 juhászbojtár, 1 tehemes, 2 kanász, 1 kanászbojtár, Konvencióos volt az uradalmi iparos is. (2 kovács, 2 bográn, 1 kőműves).

A konvencióos cselédek munkaereje nem volt elegendő a kerület földjeinek művelésére. Különösen a munkaigényes növényápolási munkák elvégzését nem bízta rájuk az uradalom vezetősége. Ezekre a munkákra a szerződésesek, szegődményesek, szakmányosok munkaerejét fordították. Napszámmunkát alig alkalmaztak. A múlt század 70—80-as éveiben a kerületben átlagosan 150 forintot fizettek ki napszámberként. Ez az uradalom viszonylagos tőkeszegénységét mutatja, amelybe a jobbágyfelszabadítás utáni időkben került. Ezért megmaradt az uradalom továbbra is a félféudális jellegű ledolgozási módszer mellett, amely egyébként a munkaerőhiányai küszködő uradalomban már a 19. század elején is egyetlen megoldási mód volt.

A század utolsó harmadában a nagykarácsonyszállási kerületben 60 pár aratót alkalmaztak évente. Nekik személyenként 1 kat. hold 800 n.-öl területű rétet kellett kaszálniok, vagy hasonló nagyságú takarmány takarításában résztvenni. Aratóknak még ezenkívül 2-2 nap gyalogmunkát is kellett az uradalomban szolgálni. A gőzcséplő mellett 22 ember dolgozott évente. Ezeknek négy napi gyalogmunkát kellett végezni a kerületben. Kiosztottak évente 60 hold tengerit is, amelyet 1200 n.-öles parcellákra tagoltak. Minden parcella után az uradalom évente 5 kat. hold 400 n.-öl terület lekaszását követelte. Ugyancsak kiosztottak 60 hold feles burgonyaföldet is, hasonlóan 1200 n.-ölre parcellázva. Itt is a parcellák után négy napi gyalogmunkát követelt az uradalom. Ilyen módon az uradalom pótolta a hiányzó munkaerőt, és így a nagykarácsonyszállási kerületben biztosítva volt évente 600 kat. hold rétet vagy más takarmány lekaszása, és még 648 nap gyalogmunkára is szert tettek.

A karácsonyszállási kerület gazdasági irányítása is közvetlenül a gazdatiszt feladata volt, aki a pusztán lakott. Számára külön tisztilakot építettek, amely ebben az időben nem sokban különbözött a cselédházaktól. A tisztilak ugyan téglából épült, de alacsony volt és náddal fedték be.

Itt állott még egy ellenőrépület, egy lakóépület, egy tanítólak, egy iskola, valamint egy cselédház, amelyben 11 család részére volt elegendő helyiség. A puszta többi épülete gazdasági jellegű volt: 2 ököristálló és magtár, 2 birkaistálló, ugyancsak a padlástérben magtárral, 3 pajta (1 falazott, 1 lábas és 1 kisebb), 1 kovácműhely, 1 bognárműhely, valamint az uradalmi kocsmá.

Az iskolai oktatás nyomait a 19. század elején lehet legkorábban felfedezni. Ezekben az első évtizedekben vándortanítók járták a pusztákat, hogy ott a legszükségesebb ismeretekre a cselédek és alkalmazottak gyermekeit megtanítsák. 1840 körül a karácsonyszállási lakosság létszámban akkora volt, hogy az állandó tanító alkalmazását nem lehetett tovább halogatni. 1841-ben például 43 családnak 50 iskoláskorú gyermeke volt. A forrás szerint a tanulók télen látogatják az iskolát. A tanítóról is vannak adatok, de nevét nem ismerjük. Azt tudjuk róla, hogy 3. évfolyamot végző teológus, aki tanulmányainak folytatását tervezi. A tanulók számára a könyveket, tanszereket, az iskolai felszerelést, a tüzelőanyagot a földesúr szerzi be. A földesúr fizeti a tanítót: ad évente a tanítónak 80 forintot, továbbá természetieket is juttat neki: így 32 pozsonyi mérő kenyérgabonát, 12 mérő árpát, 30

font sót; kap még 2 juhot, 1 hold szántóföldet és 1 hold kertet. A tanító kereszténytudományt, írást, olvasást, számtant magyar nyelven tanította.

Az iskolaépület rendkívül primitív és elhanyagolt állapotú, hiszen e célra egy gazdasági épületet alakítottak át. Az iskola egyetlen tanteremből állott, amelyben a tanító ágya és egyéb személyes holmija is volt. 1866-ban a tanító, Fitler János 21 fiú- és 13 leánytanulót oktatott. A tanítási idő napi négy óra volt, mégpedig délelőtt és délután is 2—2 órás megosztásban. A tanítót altanítói minőségben fogadták fel, és az uradalomban szokásos konvenciók juttatásokat adtak neki. Évi kimutatható jövedelme 1866-ban 314 forint és 50 krajcár volt, de ebből a pénzbeli juttatás csak 21 forint, míg a többit a cselédekhez és más uradalmi mesteremberekhez hasonlóan természetbeni juttatásokban kapta. Ez a következő volt: három hold szántóföld, 1 hold kerti föld, 4 pozsonyi mérő búza, 28 pozsonyi mérő kétszeres gabona, 12 pozsonyi mérő árpa, 5 akó bor, valamint az uradalomban a cselédeknek és más alkalmazottaknak járó sómennyiséget juttatták még neki.

Tarthatott a tanító ezenkívül még az uradalom terhére 2 tehenet, 2 mustra birkát és 6 sertést. Az iskolát a 19. században nem bővítették, a lakosság ugyanis már a hatvanas években állandósult, így a gyermeklétszám nem bővült. A tanítást egy-egy tanító végezte, így például 1882-ben Gyurkovits Iván, 1890-ben pedig Kellner János.

A mezőgazdaság kapitalista fejlődése egyre több kétkézű munkást, napszámost, szegődményest kívánt. A század vége felé ezek a kétkézű munkások az uradalmak körül telepedtek meg. Nagykarácsonyszállás-Szőlőhegy lakossága így verődött össze. 1900 táján már 300 fő lakott ott, közöttük 54 iskoláskorú gyermek is. Ezek az uradalomnak nagy gondot okoztak, hiszen jogilag nem tartoztak annak fennhatósága alá, és az uradalom vezetői nem egy alkalommal panaszojják, hogy minden törvény és tisztelet nélkül élő emberek ezek. Közigazgatás szempontjából sem tartoztak egyik községhez sem, közöttük gyakoriak voltak a verekedések, és általában minden olyan irányú jelenség megtalálható ott, ami a legszegényebb néposztályokat jellemezte ebben az időben.

Az 1897. évi agrárszocialista mozgalmaknak az uradalomban nem annyira a cselédség között voltak a mozgatói, mint inkább ezekben a napszámossal és szegődményesekkel megrakott falvakban. A zirci apát úgy vélte, hogy ezeket a veszélyes mozgalmakat a szőlőhegyi lakosoknál a műveltség terjesztésével lehetne

felszámolni. Ezenkívül az apát azt is vállalta, hogy Előszálláson csendőrlaktanyát építtet, és az állam csak a legénységet és a parancsnokot adná. Ugyanebben az időben az uradalom a szőlőhegyi iskola felépítésével kapcsolatban nem volt hajlandó semmiféle anyagi áldozatra, hanem azt az állammal kívánta létrehozni.

A nagykarácsonyszállási ispán, Rezutsek Ferenc havonta rövid, de igen lényeges adatokat tartalmazó gazdasági jelentést küldött Előszállásra, a jószágkormányzóságra. 1900. június 30-án a következő iratot készítette el az ispán:

„Gazdasági havi jelentés a nagykarácsonyszállási kerületből az 1899—1900-ik június óról”.

I. Igás állatok: ló és ökör jó karban vannak.

II. Haszonállatok: a birka- és sertésnyáj jó karban vannak, a birkanyájából e hóban levágatott 25 db, elhullott 35 db. Fogyás 60 db. Az összes haszonállatok egészségi állapota jó.

III. Termények: a lefolyt hóban a lucerna, baltacím és a széna behordatott; a zabosbükköny levágatott és marokba veretett; a tengeri föld kapálása és töltögetése bevégeztetett. Jövő hóban tervezetik a zabosbükköny és a második kaszálás lucerna behordása, a zabosbükkönytarlok felszántása, aratás, hordás és cséplés kezdete.

Vetések állása: a búza, — ha a rozsda az eddiginél jobban meg nem támadja — jó-közepes termést ígér; a rozsból és árpából középtermés várható; a zab kissé gyenge; a kapásnövények szépen fejlődnek.

IV. Magtár: Búza 43 q, Rozs 34 q, Árpa 54 q, Zab 49 q, Bab 2 q.

V. Építkezés: az épületek javítása folyamatban van.

Kelt: Nagykarácsonyban, 1900. június 30-án.

Rezutsek Ferenc ispán

1899-ben Kiskarácsonyszálláson az alábbi uradalmi alkalmazottak szolgáltak: Sohár Árpád ispán, Birkner Mátyás kovács, Pákozdi János bognár, Hinterberger József csősz, Szerencse Imre magtáros, Péntek Imre fűtő, Garbacz István faragó,

Körösztös György kocsis, Németh István kocsis, Simon József kocsis, Pap István öreg béres, Kokas Mihály első béres, továbbá Nagy Ferenc, Csavajda György, Takács József, FánCSI József, DrávitZ György, Szenczi Mihály, Major János, Csapó István, Jezsó István, Szőke Mihály, Acsádi József, Nagy János, Csizmadia István, Major Mihály béreseK; Csizmadia János kertész, SweiczEr János tehenes-béres, Lepsényi István (cseléd-kanász), Menyhért Pál juhász, Mészáros József kanász, Szabó Istvánné; a kiskarácsonyi aratómunkások: Hujber Mihály, Rajcsányi Ferenc, Birkner József id., Birkner József ifj., Hujber Ferenc, Kis György, Kuminka Mátyás, Rajcsányi István id., Braun József, Rajcsányi István ifj., Reinicz Mihály, Müller György, Kulrich Mihály, Gelencsér Mihály, Kuminka József, Klics Mihály, Kungl András, Rédl János, Halász József, Milkovics Imre, Márhoffer József, Oláh Imre, Koncz Mátyás.

Nagygyörgyszálláson az uradalmi alkalmazottak a következők ugyancsak 1899-ből: Horváth Gyula tanító, Simon János csósz, Szabó János kocsis, Baranyai Ferenc öreg béres, Molnár István első béres, továbbá a béreseK: Jezsó István, Csósz Pál, Nemes Mihály, Kovács András, Takács Mihály, Madár György, FánCSI Mihály, Körmendi Pál, Kincses Imre, Lábodi Károly, FánCSI György, Tóth János kertész, Takács János tehenes, Pulger István kanász, Geringer Károly juhász.

Kisgyörgyszálláson az uradalmi alkalmazottak kevés létszámban voltak: Simon János, Sulyák József, FábIán József remondások. 1899-ben aratómunkások a következőK: Szabó Pál, Bogdán Sándor, Szabó János, Bodor János, Bozsoki József, Tóth Mihály, Veszprémi István, Veszprémi György, Suplicz Mihály, Tóth István, Somogyi Mihály, Somogyi Ferenc, Galambos János, Koncz István, Magosi Mátyás, Magosi Mihály, Magosi Ferenc, Nagy Ferenc és Nagy István.

Az 1900-as évek első évtizedében a nagykarácsonyi tanító, Giszl Mihály, az iskola igazgatója pedig, Mészáros Amand. Az előszállási uradalom által fenntartott iskolák igazgatói tisztségét nemcsak ekkor, hanem az iskolák államosításáig a helyi plébános, ül. a lelkész töltötte be. így 1905 —1907 közötti iskolatörténeti forrásokban az igazgató neve, a fent már említett Mészáros Amand, de találkoZunk később Bosnyák Pongrác, Debreceni Sixtus nevével is. A tanítókon kívül értelmiségi ember a pusztákon nem volt, a gazdasági kerületeket vezetők: ispánok, kasznárok, intézők túlságosan is a gazdasági feladatok megoldásán dolgoztak, így a pusztai lakosság általános gondjait nem látták át. Ugyanakkor a pusztai tanító, — hivatása gyakorlása

során is — mindennapi kapcsolatban volt környezetével, így a pusztai lét megítélése, a súlyos szociális gondok feltárása rajtuk keresztül jóval sikeresebb volt, mint a gazdasági szakemberek közreműködésével. A 20. század évtizedeiben néhány uradalmi kerületi gazdasági vezető nevét adjuk közre: Sohár Árpád ispán, Kiskarácsonyszálláson, Rezutsek Ferenc ispán, Nagykarácsonyszálláson, Winter Károly intéző Kiskarácsonyszálláson, Gallasi Lajos intéző Nagykarácsonyszálláson.

A feltárt szociális helyzet szinte azonnali cselekvést követelt meg. Az új jószágkormányzó, Wéber Márton a cselédek helyzetének javítására tett intézkedéseket. 1912—1913-ban 60 cselédlakást épített át, közte a karácsonyszállási puszták majorjaiban is. A gazdasági prosperitás elősegítésére építkezéseket kezdett a majorokban, különösen az állattenyésztés fejlesztésére adott nagyobb összegeket.

Az 1914. év aratása, a nyári munkák végzése az aratómunkások és a cselédek egy részének a katonai bevonultatása következtében igen körülményesen történt. Gyengébb lett az igaerő is, hiszen a mozgósítás napjaiban 100 igáslovat vittek el az uradalomból. Az aratást későn, augusztus 15 körül fejezték be, a gabonabehordás és -cséplés pedig egyre késett, mert a meggyengült munkaerőt pótolni alig sikerült. A bevonult cselédek családjainak a konvenció gabonát az uradalom kimérte, és egyben kötelezte is a családokat, hogy a munkaképes asszonyok és gyermekek az uradalmi ispánoknál munkákra jelentkezzenek. Ugyanakkor az uradalomtól élelmiszert nagy mértékben rekvirált el a hatóság. 1916 nyarán az éhínség jelei mutatkoztak a lakosságnál. Az uradalom gabonát juttatott a hatósági intézkedések folytán nélkülöző cselédeknek, földmunkásoknak. Ez volt a helyzet 1918 őszén és 1919 elején is, amikor a hazatért katonák igen fenyegető magatartást tanúsítottak az uradalmi vezetés ellen. 1919. január végén béremelési követeléssel léptek fel a cselédek, melyet kollektív szerződés megkötése követett.

1919. március közepén az előszállási uradalom egészében földkövetelő mozgalom volt, amely során a lakosság, a teljes uradalmi terület kisajátítását szorgalmazta. A hercegfalvi elöljáróságot és Nemzeti Tanácsot gyakran keresték fel a földmunkások szervezetének képviselői, és ilyen irányú kérelmeikkel „szinte ostromolták” a községvázi vezetőket. Tették ezt annak ellenére, hogy még az év elején nyilvánosságra került a vármegyei kormánybiztos és a nagybirtokosok képviselőinek az a megegyezése, mely szerint a nagybirtokosok a földigények kielégítésére

megfelelő nagyságú területeket kishaszonbérlet formájában hajlandók kiosztani. Ez ellen a földmunkások szervezetei tiltakoztak, miszerint nekik nem kishaszonbérleti földekre, hanem tulajdonjogilag nevükre juttatott ingatlanra van szükségük. A földreform lebonyolítására a gazdakörök is meggyeszerre megtették az előkészületeket. Ehhez csatlakoztak az előszállási uradalomban élő lakosok is. A proletárdiktatúra kikiáltásával azonban a földreformmal kapcsolatos tervek meghiúsultak, hamarosan termelőszövetkezeti gazdálkodás kezdődött. (Ápr. 20-án).

A gazdasági vezetést a tanácsai kormányzat egy fiatal, tehetséges gazdára, Hagyó Kovács Gyulára, a ciszterci rend tagjára bízta. Az egyes gazdasági kerületekben, — így Nagy- és Kiskarácsonyszálláson is a földmunkás szervezetnek bizalmi emberei beleszólhattak a gazdasági vezetésbe, de ez inkább a szociális területet érintette. Herczegfalván, a községi tanácsban (április 11 után) ott voltak a puszták képviselői.

Herczegfalva a következő lakott településeket fogta össze a 19. század közepén: (közte a karácsonyszállási pusztákat is) Előszállás, Kelemenhalom, Nagykarácsonyszállás, Kiskarácsonyszállás, Nagyvenyim, Györgyszállás, Mélykút, Kokasd, Alsósismánd, Felsősismand. 1898-ban az anyaközség területén pusztai településnek számított: Előszállás, Ménesmajor, Kisvenyim, Nagyvenyim, Nagykarácsony szállás; külterületi helyként tartotta nyilván az alábbi pusztákat: Máriamajor (eddig: Alsósismánd). Farkas-sismánd (eddig: Felsősismand), Nagygyulasismánd (eddig: Sismándpuszta) továbbá: Mélykút, Nagyvenyim-szőlőhegy, Kokasd, Daruhegy, Róbertvölgy, Nagykarácsony-szőlőhegy, Kiskarácsonyszállás, Herczegfalvapuszta (eddig: Selyemmajor), Felsővenyim, Bernátkút, Kiskokasd, Gulyamajor, Kelemenhalom, Nagygyörgy szállás, Kisgyörgy szállás, Antalmajor, öreghegy, Bányhegy, Bibiczhegy, Akóhegy.

1925 őszén Nagykarácsony határában az őszi munkákat 20 lóval, 102 igásökörrel végezték a béresek. Volt a gazdaságnak gőzekéje is. A vetés előtti szántás 12 cm mélységre történt. Az igások egy nap alatt átlag 30 hold földet szántottak fel, míg a gőzekések 1 napi teljesítménye 32 kat. hold volt. Az uradalom fejlődését jelzi, hogy nagykiterjedésű földjein gazdasági kisvasutat létesített.

1925-ben az ercsi cukorgyár kiépítette a gazdasági kisvasutat Ménesmajortól, Nagykarácsonyszállás, Kiskarácsonyszállás, Antalmajor, Selyemmajor vonalában;

míg a nagyvenyimi vasútállomástól Kisvenyimbe a kisvasutat az uradalom a maga költségén létesítette.

1928—1930 között vízvezetékrendszert épített ki az uradalom a kis- és a nagykarácsonyszállási gazdasági épületekbe, de a cselédlakások közelébe is felállítottak egy vízcsapot.

A nagy karácsony szállási iskola épülete 1925 körül tarthatatlan helyzetbe került, felújítása elodázhatatlan volt. Az uradalom 1926-ban felépítette a Nagykarácsony-szőlőhegyi elemi iskolát.

A költségeket a kultuszminisztérium, az uradalom és Herczegfalva község közösen vállalta, a szőlőhegyi lakosok kézi napszámmunkával segítették az építkezést. A tanítást az iskolában 1927 őszén, Réner Lajos kezdte meg.

Az előszállási puszták népesebb majorjaiból községeket kívánt volna a közigazgatás szervezni. A „hegyek” és a zsellértelepek lakói a helyi kormányzatnak, elsősorban a herczegfalvi előjáróságnak, de a gazdasági vezetésnek is gondot okoztak. Az uradalom azonban az 1920-as évek végéig elhárította a községszervezések gondolatát, és csak a kiváló gazda, a kitűnő szervező, Hagyó Kovács Gyula jószágkormányzó ismerte fel a községesítések előnyeit, mégpedig elsősorban gazdasági szempontból.

1920. július 26-án történt kísérlet arra, hogy Előszállás-szőlőhegyen közigazgatási kirendeltség létesüljön, amelyhez nyolc puszta lakói — közte Nagykarácsonyszállás, Nagykarácsony-szőlőhegy, Nagygyörgyszállás — lakói tartoztak volna. Ekkor ugyan ez a törekvés egyelőre megghiúsult, de 1921 nyarán mégis megvalósulhatott. A második lépés a lakosság anyagi gyarapodásával volt kapcsolatos. 1921 tavaszán a szőlőhegyi lakosok 114 magyar hold szántóföldet és 16. kat. hold legelőt kaptak az apátsági uradalomból. Ezt azonban nem örökölhető birtok gyanánt mérték ki számukra, hanem csak kishaszonbérletben művelhették. Közben önkormányzati alapon gazdasági társulások is alakultak, melyek már egymaguk is jelzik, hogy a gazdasági jogok és önállóság mellé politikai jogok járulnak.

1928-ban Nagykarácsony-szőlőhegy egyes részeit Előszállás község belterületéhez csatolták. Ekkor alakult meg Előszállás község. Nagygyörgyszállást, Kis- és Nagykarácsonyszállást pedig Előszállás község külterületi lakott helyévé

nyilvánították. Nagykarácsonyszállásról egy tanácsbeli esküdt bekerült az előszállási előljáróságba is. Az előjáró volt az egyetlen hivatalos közeg Nagykarácsonyszállásról, aki a közérdekű tudnivalókat hirdetmény formájában a háza előtt lévő hirdetőablákra függesztette ki. A lakosságnak vagyona arányában kellett részt venni a községi terhek viselésében, de az előjáróság felkarolta a lakosság gazdasági érdekeit is. 1929-ben Nagykarácsonyban legelőbérleti társulatot szerveztek, legelőt a társulat az uradalomtól bérelt. A nagykarácsony-szőlőhegyi lakosság legeltetési társulatát 1925-ben hozták létre. Egy Országos Földbirtokrendező Bírósági ítélet alapján a lakosság 15 éves időtartamra 49 kat. hold területű legelőt vehetett át az uradalomtól, a Kocsma-völgyben és a Bitangoldalon.

A templomot 1936-ban a ciszterci rend emeltette, melynek az alapító a Magyarok Nagyasszonya titulust adta. A templomot önálló lelkeszség 1945-től vezeti. A templom 55 ezer pengőbe került. Az uradalom adta az építkezéshez a fuvart, a munkaerőt, az építkezési anyagot. A kis templom igen igényesen épült, gyönyörű fakazettás mennyezettel, lambériával. Nagyboldogasszony napján, Mihály fi Ákos apát volt a templom felszentelője. Az oltárképet a mezőkövesdi Takács István festette, a tervet Pázmándi István készítette. A cisztercita rend elgondolása az volt, ha a gazdasági viszonyok lehetővé teszik, Nagykarácsonyszállásból és Nagyvenyimből is önálló községeket létesít. A nagykarácsonyszállási templom építése ennek a folyamatnak lett volna a kezdete.

1937-ben Nagykarácsonyszállásnak 294, Nagykarácsony-szőlőhegynek 418, Kiskarácsonyszállásnak 186, Nagygyörgyszállásnak 121 lakosa volt.

A karácsonyszállási puszták 1944. december első napjaiban hadműveleti területté váltak. A támadó szovjet hadsereg, a 31. gárda-lövészhadtest volt, amely december 4-én hajnalban a Nagykarácsonyszállás és Előszállás között megtámadta a védekező magyar gyalogezred állásait, azt áttörte és a csapatok behatoltak a pusztákra. A helyzet 2 napon át igen bizonytalan volt, mert a Sárszentmiklós—Herczegfalva út mentéről, a magyar 3. huszárezred ellentámadást hajtott végre a szovjet csapatok ellen, de ezt a szovjet gárda-lövészhadtest alakulatai 6-án délután végleg felmorzsolták és behatoltak Herczegfalvára. Karácsonyszállás a szovjet utánpótlás egyik bázisa volt. Főleg élelmiszereket gyűjtöttek itt össze és azt a frontvonalba szállították. Vaj- és sajtüzem is működött itt. Januárban Róbertvölgyből is szállítottak ide naponta kb. 100 liter tejet.

Az 1946. évi kiosztási földkönyv szerint a nagykarácsonyi határban az előszállási uradalomnak 5183 kat. hold és 1248 négyszögöl területe volt 1945. január 1-jén, melyet csak részben osztottak fel.

1945. július elején jelölte ki az Országos Földbirtokrendező Tanács Nagykarácsony szállást telepés községnek. A házhely osztást a majorokban (Nagykarácsonyszállás, Kiskarácsonyszállás, Nagygyörgyszállás, Ménesmajor) már azzal a tudattal hajtották végre, hogy hamarosan ezek a majorok további házsorokkal bővülnek, és egybefüggő utcatorokat alkotnak.

Az Országos Telepítési Hivatal Nagykarácsony-major betelepítésére 1946. május 16-án bizottságot létesített a fővárosban. A telepítési bizottság május 21-én érkezett meg Előszállásra. Vezetője Papp Géza, telepítésügyi főfelügyelő a bizottsági tagokkal ezekben a napokban meg is kezdte a leendő község belterületének kijelölését, a házhelyek kimérését.

Nagykarácsony-majorba Mátraderecskéről 23, Visznekről 55 család jelezte átköltözési szándékát. A telepések saját községükben már nem is jutottak ingatlanhoz a földreform során. A községekből az átköltözésre jelentkezőket összeírták, akik kijelölt vezetővel érkeztek meg Nagykarácsony-majorba. A telepfelügyelő a telepés község teljhatalmú irányítója volt. A telepéseket egyelőre a volt uradalmi épületekben helyezték el, melyeket lakásra alkalmasnak találtak. (Az átköltözés még 1946-ban megtörtént. A telepések az új lakhelyükre elhozhatták ingóságait, élelmiszerkészletüket. A szállítással, illetve utazással járó költségeket a Földbirtokrendező Alap fedezte. A lakosság 1946 szeptemberében már elérte az 1600 főt.)

A telepítésügyi főfelügyelő a majorban ugyan teljes jogú hatalommal rendelkezett, de az előszállási előjárósággal, sőt az önkormányzati testülettel is kapcsolatban kellett állnia. Előszállás község vezetőinek be kellett látnia, hogy a fejlődő település felett nem tudja gyakorolni azokat a jogokat, melyeket a helyi önkormányzat megkíván. Egyébként is a major 8 km-re esett az anyaközségtől, így várható volt, hogy a telepítés lezajlása után maguk a lakók fogják kérni az önálló községgé alakulást és az autonómális jogkört. Előszállás más, külső településein a földreform befejezése után gyors lakossági növekedés volt. Daruhegyen például 1946 szeptemberében a

népesség már meghaladta az 1200 főt, ami önmagában is magyarázatul szolgált arra, hogy az önálló községesítési törekvések itt elinduljanak.

1947 tavaszán megkezdtek az Előszállás—Nagykarácsony közötti út kiépítését. A község vállalta, hogy az útépitéshez szükséges követ a vasútállomásról az építés színhelyére szállítja, és a földmunkák nagyobb részét is elvégzik. A község ehhez a tevékenységhez 2200 kézi napszámot ajánlott fel, melyet közmunkában számoltak volna el.

A nagykarácsonyi lakosok 1947. november elején az előszállási elöljárósághoz kérelmet nyújtottak be, melyben önálló községgé való alakulásukat, illetve ennek támogatását kérték. A kérelemhez Előszállás fenntartás nélkül hozzájárult, és indokolásában olvasható, hogy a telepés község a földreform során készített kiosztási birtokívek szerint 5183 kat. holdon 1248 n.-ölön alakult ki, és nem látták akadályát annak, hogy Nagykarácsony önálló nagyközséggé alakuljon. Egyébként Nagykarácsonyban 1947. augusztus eleje óta jegyzői kirendeltség működött. A kirendeltség látta el Nagykarácsony-pusztán kívül Kiskarácsony, Györgyszállás, Nagykarácsony-szőlőhegy közigazgatását is.

A kirendeltség tisztikarát egy segédjegyzőből, egy bíróból, egy esküdtből alkották meg. A kirendeltségi adminisztráció az előszállási vezető jegyző felügyelete alatt állott. A segédjegyző feladatai közé tartozott a marhalevél-kezelés, az anyakönyvezés, kisebb polgári peres ügyek és a mezőrendőri kihágások intézése. Elvégzi a különböző összeírásokat, vezeti a kirendeltségi ügyvitelt, felelős volt az iratok megőrzéséért.

Nagykarácsony-pusztán a jegyzői kirendeltség megszervezése után a bírói teendőket, Rajcsányi Károly látta el, aki egyébként Nagykarácsonyban egyedül volt elöljáró. Az önállósítás hatósági oldalról is nyomós érvekkel jelentkezett. Ősszel rendőrpihenőt alakítottak ki a községben, több pénzt adtak az elemi népiskola fejlesztésére, a dülő és bekötőutak kialakítására helyi erőkből közmunkát vettek igénybe.

A telepések úgy vélték, hogy a nagykarácsonyi szegényes helyzetükön a régi rezsím képviselői nem kívánnak változtatni. Gyűlöletük a ciszterci rend képviselőjére, Debreceni Sixtusra irányult, aki 1947-ben ott a plébániát vezette. Egy vasárnapi istentisztelet után egy csoport a plébánost megtámadta, a földre teperte és

összeverte. A felbujtó egy helybeli ultrabalos értelmiségi volt. Az ügyet interpelláció formájában a parlament elé vitték, de a telepeseket és a felbujtót a baloldali pártok megvédték, így Debreceni Sixtus az inzultusért elégtételt nem kapott. A zirci apát hamarosan Egerbe helyezte ugyancsak plébánosnak.

1948 nyarán az iskolák államosítása, amely egyes Fejér megyei községekben heves ellenállást váltott ki a lakosság köréből, Nagykarácsonyban igen gördülékenyen oldódott meg. A lakosság szociális helyzete folytán is beleegyezett abba, hogy az elemi iskolák államosítása megtörténjék. Az államosítás előtt felvették az elemi népiskolák alapadatait. Ezekből tudjuk, hogy a nagykarácsonyszállási elemi népiskolát 1842-ben szervezte a zirci apátság, amely 1945-ig egytanítós, egy osztályos iskola volt. 1945 után fenntartó a római katolikus egyházközség. 1946-tól három tanerős iskolává fejlesztették, melyet a telepítéssel megnövelt lakossági létszám indokolt. 1947 szeptemberéig Reveland Antal tanított a pusztán, aki ekkor rejtélyes körülmények között eltűnt. Helyettesítésre Szabó Jánost rendelték ki.

Az 1945—1946-os tanévben 52, 1946—1947-ben 112, 1947—1948-ban 135 tanulója volt az iskolának. 1948. június 15-i államosítás során 3 tanerő van: Széles Erzsébet, Szabó János, és Kovács Margit.

A nagykarácsonyi-szőlőhegyi elemi népiskola 1926-ban létesült, részben uradalmi, részben községi (Herczegfalva) támogatással. 1926—1946 között az iskolában egy tanerő működött. 1946-tól két tanerő van: Debreceni Mária és Simon Jenő. Az 1944—1945-ös tanévben 69, 1945—1946-ban 68, 1946—1947-ben 96, 1947—1948-ban 76 tanulója volt az iskolának.

Kiskarácsonyban 1878 óta működött elemi népiskola, melyet az apátság létesített és tartott fenn. 1940—1941-es tanévig a nagygyörgyszállási tanító oktatott itt. 1941—1942-es tanévben már önálló tanítót kapott, 1947. február 1-je óta kéttanerős iskola lett. Hegger József tanított a felső tagozatban, az alsó tagozatban Fogasy Vilmosné vezette. Az iskolát 1944—1945-ben 76, 1945—1946-ban 85, 1946—1947-ben 113, 1947—1948-ban 128 tanuló végezte el. A nagygyörgyszállási elemi népiskola levéltári anyagai Nagygyörgyszálláson 1944-ben, a háborús események során megsemmisültek. Azt azonban meg lehetett állapítani, hogy az iskolát 1868-ban a zirci apátság hozta létre, és római katolikus jellegű oktatási formában működtette. 1941 —1942-ig vándortanító látta el a tanítást, aki délutánonként Kiskarácsonyban,

az ottani elemi népiskolában tanított. 1945 tavaszán az oktatás nem kezdődött meg Nagygyörgy szálláson, a tanulók Kiskarácsonyba jártak át az iskolába. 1945-ben az iskola fenntartását a római katolikus egyházközség vállalta magára, majd egy államsegélyes tanítói állást szerveztek. 1947. május 1-jéig a tanító Horváth A. Zoltán volt, ezután László K. Emma végzős növendék látta el az oktatási teendőket. A római katolikus elemi népiskola államosítása 1948. június 15-én történt. Az iskolának 1947—1948. tanévben 40 tanulója volt. Az oktatást László K. Emma végezte, a hittanár Debreceni Siocetus, nagykarácsonyi plébános volt.